

Dům s pevnými základy...?

Reflexe padesátých let v normalizační próze

Alena Fialová

KLÍČOVÁ SLOVA:

Normalizace, společenský román, stalinismus, reflexe minulosti.

KEYWORDS:

Normalization, social novel, Stalinism, reflection of the past.

ABSTRACT:

A House with Firm Foundations...? Reflection of the 1950s in the Prose of the Normalization Period

This study describes the image of the post-war history created in the prose of the 1970s and 1980s, especially in those socio-historical novels which were published officially and fulfilled political and ideological demands (in agreement with the government's official document titled "Lessons from the Crisis: Development in the Party and Society after the 13th Congress of the Czechoslovak Communist Party"). It focuses especially on novels depicting the period of the beginning of the 1950s, usually called "Stalinism", "Dogmatism" or "Cult of Personality". It was interpreted as a victory, as well as the model for "the present" on the one hand, but, on the other hand, it was necessary to explain and re-interpret the events such as political injustice or forcible collectivization of agriculture. The study shows the fixed and preferred patterns and ideological model solutions, known from the older novels written in the socialist realism period, and describes the new possibilities, "the innovation" utilized by the Normalization writers to describe those periods and events. It characterizes the schemes, motifs and storylines often used to describe the period, and it also deals with the pattern of typical heroes (and the focus on intellectuals).

„Čtvrť se zbourala a na jejím starém místě se začalo stavět nové sídliště. Taková výstavba, k níž je zapotřebí velkých zkušeností a které nebyly, pak přináší problémy. Dejme tomu, že něco spadlo, nefungovala elektrika, jinde nešel plyn,

pár byrokratů popletlo cedulky se jmény ulic, zapomnělo se na obchody, místo aby se nedostatky a omyly přiznaly, zaretušovaly se, a to všechno kvasilo a rodilo nedůvěru a z té nedůvěry vzniklo přesvědčení, že celý ten projekt byl de facto omyl a výstavba podvod a že je třeba ji zlikvidovat se vším všudy“ (HOU-BA 1980: 169–170).

Takovouto metaforou charakterizoval jeden z hrdinů prózy Karla Houby *Bílý kůň* počátek padesátých let, kontroverzní etapu národních dějin obvykle nazývanou jako období stalinismu, dogmatismu či kultu osobnosti. Fakt, že jde o prózu vydanou v roce 1980, naznačuje, že literární reflexi tohoto nejednoznačného období se nevyhýbali ani autoři normalizačního období, ba dokonce, že se návraty do let padesátých staly jedním z významných témat angažované části literární produkce. Jejím úkolem totiž bylo zobrazit nedávnou minulost tak, aby byla v souladu s aktuálně platnou interpretací představenou v oficiálním stranickém dokumentu *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ* (1971).

Nová vládnoucí garnitura spojená s „normalizací poměrů“ se totiž na počátku sedmdesátých let snažila ovlivnit kolektivní paměť společnosti a prosadit svůj způsob reflexe minulosti. To vedlo k využívání propagandistických metod nejen ve školách, masmédiích či při povinné účasti na dobových ritualizovaných oslavách, ale také k úsilí o vznik angažovaných uměleckých děl. Příznačná pro ně byla reflexe nedávné historie, jejíž obraz měl být zkonstruován a představen tak, aby potvrzoval legitimitu nástupu komunistické vlády a všeobecný rozvoj a blahobyť, jež zemi následně přinesla.

Pozornost se proto soustředila zvláště na změnu obecného povědomí o těch historických událostech a faktech, jejichž vnímání mohlo být rozporuplné a traumatické. Jako nejvhodnější k tomuto účelu se pak jevila ta literární, filmová či televizní díla, jež měla propojit ideologické požadavky s individualizovaným a ideálně i atraktivním příběhem a zapamatovatelným hrdinou. V tomto případě se – obzvláště v představách dobových ideologů – očekával masivnější dopad na obyvatelstvo, jinak celkem nedůvěřivé k oficiálním vyprázdněným proklamacím a primitivní angažované publicistice. Časté tematické návraty právě do počátku padesátých let proto byly dány faktem, že šlo o zásadní okamžik nastolování a „budování“ stávajícího systému, a proto bylo nutné interpretovat toto období tak, aby bylo vyhověno dobovým politickým potřebám. Zároveň ale ideologové považovali za nutné rovněž „přepsat“, nebo alespoň oslabit nelichotivou interpretaci tohoto období tak, jak se stabilizovala na konci šedesátých

let, kdy byly častým tématem publicistických i uměleckých projevů křivdy, nezákonnosti a rehabilitace obětí padesátých let.

V této studii se soustředíme na způsob reflexe soudobých dějin, konkrétně pak období padesátých let, v normalizačních, oficiálně vydávaných prózách, tedy v těch literárních projevech, do nichž se dobové ideologické požadavky promítaly zcela otevřeně a nepokrytě. Základními prameny pro nás budou prózy s tématem nedávných dějin, jež v letech 1971–1989 vydávala oficiální česká nakladatelství (nejčastěji Československý spisovatel, Melantrich, Mladá fronta, Růže a další); textově vycházíme z jejich prvních vydání. Stranou přitom ponecháváme tu část literatury, v níž byla ideologie přítomna – ať už záměrně či nezáměrně – ve skrytější podobě, spíše jako doklad každodenního fungování, zvyklostí a rituálů „reálného socialismu“ (takto se projevovala zejména próza zachycující přítomnost). Jen doplňkově zmíníme dobovou tvorbu neoficiální, samizdatovou a exilovou.

Naším cílem bude zejména rozbor tematický, neboť právě tematická či „ideově-tematická“ složka byla v těchto dílech určující a kladl se na ni důraz při tvorbě i recepci. Jestliže v padesátých letech literární normy po autorech vyžadovaly nejen volbu správného tématu a „obsahu“, ale i volbu jediné správné, tedy socialisticko-realistické formy a metody, pro období normalizační je naopak příznačné tvarové uvolnění: bylo možné psát v podstatě jakkoli, pokud to tematicky vyhovovalo. Přesto, nebo právě proto si tato tvorba utvářela svá tematická (a v konečném důsledku) i tvarová a argumentační kliše a stereotypy, které zpětně vypovídají o hodnotových rámcích normalizační etapy.

Analýzou jednotlivých motivů, témat a celých syžetových linií, tj. způsobu zpodobování a hodnocení jednotlivých období a událostí, chceme ukázat, jak byly moderní dějiny v těchto dílech konstruovány, jaká schémata a interpretační modely se při této reflexi využívaly nejčastěji, jaká fakta, postoje a názory byly v obrazu soudobé historie vyzdvihovány, anebo naopak upozaďovány či přímo zamlčovány.

Výchozí situace

Vzhledem k okleštění literárního prostoru a eliminaci mnoha spisovatelů na počátku normalizace se v nově vznikající a oficiálně publikované literární produkci jen výjimečně objevilo kvalitní umělecké dílo. A to zvláště v tvorbě re-

flektující nedávnou minulost: preferovaný byl žánr společenského či společensko-historického románu, jenž měl zachytit nejen osudy jednotlivců, ale i plastický a věrohodný obraz určité události či konkrétního historického období, tedy literární útvar, jenž po autorovi vyžaduje kromě literárních a uměleckých kvalit i velkou dávku myšlenkové odvahy a otevřenosti. To se však jen těžko realizovalo v prostoru, v němž byla velká část ožehavých témat a problémů tabuizována a většina literárních osobností předchozího období buď zvolila publikování samizdatové či exilové, nebo nepublikovala vůbec. (Pokud chtěli soudobí autoři zůstat mezi oficiálně vydávanými, zaměřili se spíše na tvorbu vyhýbající se „ožehavé“ politické látce, a tedy i reflexi soudobých dějin.)

Uvolněný prostor tak zaplnili dosud opomíjení spisovatelé druhého a třetího řádu, kteří se snažili vyhovět dobovým politickým požadavkům. Pro takové však byla závažnější románová syntéza příliš náročným úkolem, a tak většinu z této produkce tvoří díla v lepším případě jen průměrné umělecké úrovni.¹ Specifickou kategorií textů, reflektujících nejčerstvější politické události, pak tvořily pamfletické, bojovně laděné prózy,² jejichž cílem bylo zdiskreditovat pražské jaro a jeho představitele. Tato díla byla čtenáři zcela ignorována již v době svého vzniku a dodnes tvoří smutný symbol propagandistického zneužití „umělecké“ literatury.

Jestliže preferovaným cílem literární politiky bylo vytvořit nový kánon socialistickorealistickejších společenských či společensko-historických románů, které by „správně“ zachycovaly nedávnou minulost Československa (tj. v souladu s aktuálně platnou politickou interpretací uplynulých událostí), významný úkol při jeho utváření připadal dobové oficiální kritice. Byli to totiž zejména literární kritici, kteří měli mezi mnoha díly najít několik takových, která by bylo možné označit za úspěch a doklad rozvoje nové socialistickorealistickejší literární tvorby. Objevilo-li se tak dílo, jež vedle požadované „ideové orientace“ splňovalo alespoň průměrná umělecká měřítká (což byla nejčastěji díla jen několika málo literárně zdatnějších autorů starší či střední generace), rázem bylo vyzdvihováno v oficiálních projevech, literárních kritikách, literárněhistorických přehledech a studiích a byla jím poměřována i ostatní díla s podobnými ambicemi. Nadšené

1) Jako příklad můžeme uvést romány *Čekání* (KLEN 1980), *Komu patří čas* (STAVINOHA 1979), *Šumavský deník* (PAVLÍK 1976), *Kamilův život po matčině smrti* (NAVRÁTIL 1983) a další. Podobné ladění mělo i několik povídkových souborů, v nichž se střídaly příběhy akcentující společenské události i zcela soukromé osudy hrdinů: *Údolí věčných návratů* (SKORUNKA 1976) či *Měsíc krásného zešilení* (MORAVCOVÁ 1975).

2) *Zádrhel* (HRABAL 1982), *Palec na spoušti* (KOVANDA 1975), *Vabank* (PLUDEK 1974), *Rozcestí* (PODLAHA 1972) ad.

přijetí těchto románů ze strany oficiální kritiky³ a jejich srovnávání se starší tvorbou vyjadřovalo také touhu navázat na velká jména prvorepublikové levicové literatury i na klasiky poválečné. Potřeba najít a zařadit do kontextu nové socialistické literatury takovýto „velký román“ se prolínala celým normalizačním dvacetiletím, a to s kolísavým hodnocením „úspěchů“ a „neúspěchů“ – na počátku sedmdesátých let s více, později s méně optimistickým výhledem do budoucna. Častým jevem typickým pro normalizační kritiku totiž byla proměna hodnocení jednotlivých děl v průběhu let: v prvních recenzích bylo více nadějí a chvály než v pozdějších přehledových statích nebo při zpětném srovnávání s mladšími díly podobného charakteru (objevovalo se hodnocení typu „cenný je i nezdařený pokus“, dotyčné prózy byly opatrně označovány jako „příslib“, „průpravná studie“, „první sonda“ apod.).

Z takto vytyčené produkce se největšího uznání dočkaly zejména romány *Můj chlapec a já* (KOLÁROVÁ 1974), *V šest večer v Astorii* (PLUHAR 1982) a *Periférie* (MISAŘ 1977). Příznačné přitom bylo, že tato díla se od klasických schematických románů z padesátých let či jejich přímých, soudobých „dědiců“ z let sedmdesátých a osmdesátých (tedy od děl, jež svět vnímala ve schematických, černobílých souřadnicích jasně rozděleného dobra a zla) odlišovala i výběrem zobrazovaných událostí. V centru jejich pozornosti již nestály vítězné historické okamžiky jako květen 1945 či únor 1948, ale spíše problematická období, jež bylo třeba vhodně „vysvětlit“, tedy počátek let padesátých a léta šedesátá. Dalším typickým znakem bylo, že tato díla shodně zachycovala poválečné dějiny očima intelektuála, což se postupně ukázalo být jako jedna ze základních perspektiv normalizační společenské prózy, jejíž vzor dobová kritika viděla v Otčenáškově *Občanu Brychovi*.⁴

Analýza vybraných, respektive „nejzdařilejších“ děl prestižního žánru společenského románu sedmdesátých let, kterou provedl Blahoslav Dokoupil (DO-KOUPIL 1982), však zároveň pojmenovala také rozdíly mezi již „klasickou“ socialistickorealistickou prózou padesátých let (respektive produkcí tzv. druhé vlny, tedy tvorbou Jana Otčenáška a Bohuslava Březovského) a prózou let sedmdesátých. Mezi ně lze počítat monografičnost, orientaci na jednu postavu (oproti starší tendenci panoramaticky zachytit reprezentanty celé společnosti), perifernost (ve smyslu místním i sociálním) a subjektivnost jakožto specifické zabarvení díla určené viděním jednoho ústředního hrdiny. Pro novější angažovaná

3) Z těch, kteří reflektovali námi sledovanou produkci, sem patřili zejména Vítězslav Ržounek, Vladimír Brett, Hana Hrzalová, Vladimír Dostál, Štěpán Vlašín, Vladimír Kolář, Josef Hrabák, Jaromíra Nejedlá, František Cinger a další.

4) Během normalizace vyšel román (vydaný poprvé v roce 1955) celkem třikrát (1978, 1983, 1986).

díla byla charakteristická také rozdílná práce s románovou kategorií času, užití časových stříhů a širší chronologický záběr vyprávění či porušení iluzivnosti románového děje autorskými vsuvkami, užití autobiografických prvků a celková otevřenost románového tvaru.

Čtenářsky relativně úspěšné byly rovněž další žánrové modifikace společenského románu, například spojení společensko-historického tématu s románem profesním, k němuž lze počítat dvě díla, ve srovnání s ostatními sledovanými prózami i relativně literárně zdařilá: *Přísahám a slibuji* (DUB 1977), z lékařského prostředí těsně poválečných let, a *Oponu bez potlesku* (PLUHAŘ 1985), sledující osudy ředitele oblastního divadla v padesátých letech. Oceňovaným typem společensko-historického románu byly také rodové ságy a kroniky.⁵

Specifickou směs próz nejrůznější úrovně přinášel žánr vesnického románu, zpodobující zejména období kolektivizace. Tyto historické příběhy byly přitom často doplňovány o dějové linie ze současnosti, neboť srovnání obou etap mělo výmluvněji poukázat na pozitivní „plody“ předchozích těžce vybojovaných vítězství a na výsledky (úspěšné) proměny vesnického sociálního rozvrstvení i zvýšení hospodářské produkce.⁶ Venkovské rázovité postavy a místní kolorit umožňovaly také propojení tématu kolektivizace s humoristickým žánrem.⁷

Normalizační reflexe poválečných dějin

Pro pochopení místa, které náleželo počátku padesátých let v jeho normalizačních literárních obrazech, je důležité alespoň zběžně zrekapitulovat, jak byla interpretována i další významná období soudobých dějin.

Novodobé historické mezníky a proměny společnosti, nahlížené ideologicky závazným prizmatem historicko-materialistického výkladu dějinného vývoje, byly přizpůsobené českým národním zkušenostem a zobrazené zpravidla na časové ose jednoho lidského života, méně pak života bezprostředních rodinných předků. Čím dále do historie exkurz zasahoval, tím spíše se objevovaly jedno-

5) V případě našeho tématu poválečných dějin byl tímto vyzdvihovaným dílem zejména román z hornického prostředí *Šibík 505* (FRAIS 1979). Většina podobných rodových kronik (romány Vojtěcha Steklače, Jiřího Marka a dalších) však sledovala zejména starší období a jen minimálně zasahovala do událostí poválečných, tudíž je ponecháváme stranou.

6) *Velká voda* (NOHEJL 1973), *Černé ovce* (KOSTRHUN 1974), *Hostina* (KŘÍŽ 1984), *Neklidné brázdy* (PAZOUREK 1972), *Křížovatky* (PODLAHA 1976) ad.

7) *Náš dědek Josef* (MATĚJKA 1973), *Hříšný Václav* (NOHEJL 1979).

dušší a schematictější motivy a syžety: starý svět, jenž byl poražen, byl vnímán v jasných, černobílých konturách jako svět logikou dějin odsouzený k zániku (například období první republiky jako čas hospodářské krize a bídy), zatímco novější, dosud živé události (rok 1968 jakožto událost na pomezí minulosti a současnosti) bylo nutné popsat detailněji.

Obraz minulosti byl ve sledovaných dílech zpravidla vymezený jednou určitou událostí, která mohla sloužit jako doklad kontinuity se současností (únorový převrat), nebo byla naopak vykreslena jako naprosto diskontinuitní událost, od níž se současnost distancuje (pražské jaro). V rozsáhlejších a umělecky ambicióznějších románech pak byla soudobá historie častěji charakterizována celým řetězcem příčin a následků, jenž začínal, ať už se jednalo o díla pojatá kronikářsky, či retrospektivně, v období první republiky nebo po druhé světové válce a končil třemi možnostmi: buď „proměnou společnosti“ v letech padesátých, nebo v době silící „krize šedesátých let“, případně po jejím „zdrárném překonání“ v současnosti let sedmdesátých a osmdesátých.

Historické mezníky přitom zpravidla v toku vyprávění tvořily body, v nichž se čas zpomaloval a fabule košatěla: téměř vždy bylo tímto klíčovým bodem osvození v květnu 1945 a období 1948–53. Jiná léta již nebyla tematizována s takovou pravidelností; například první poválečná etapa 1945–48 mohla být v centru pozornosti jakožto konfliktní a dramatická doba bojů o charakter dalšího vývoje, ale mohla také představovat neurčité, snadno „přeskočitelné“ mezidobí rychle směřující k zásadní proměně společnosti.

Podobně tomu bylo s únorovým převratem v roce 1948, který mohl být vylíčen jako prostor pro akční a dramatické vyprávění o zápase, jenž přes všechna protivenství končí vítězně. V rozsáhlejších, ambicióznějších společenských prózách však býval zachycen jen letmo jako událost, logicky vyplývající z předchozího vývoje. V tomto případě pak rozhodující „boj o člověka“, tedy o jeho charakterovou proměnu, často pojatou spíše jen jako odhození zábran a pochybností, probíhal na počátku padesátých let.

Šedesátá léta byla z pohledu normalizačních ideologů vnitřně velmi rozporuplná a obsahovala řadu prvků, které bylo lepší raději nepřipomínat. Proto se také v literatuře nestala často reflektovaným obdobím – pouze několik autorů si je vybralo coby vykreslení podhoubí následné „krize“. Do přímé podpory režimu primitivně propagandistického ražení se pak pustili ti z nich, kteří se rozhodli zpodobit události roku 1968 a vyložit je jako vyvrcholení postupujícího rozvratu společnosti, který se podařilo zažehnat jen díky pomoci „spřátelených armád“.

Zajímavé je také sledovat, které etapy poválečných dějin záměrně reflektovány nebyly, což nejlépe vynikne při srovnání s neoficiální soudobou tvorbou, která si všímala historických událostí poněkud odlišným způsobem.

Zatímco květnovým událostem roku 1945 věnovala všechna díla podobně rozsáhlou pozornost, období 1945–48 bylo mnohem podrobněji reflektováno v tvorbě neoficiální, zejména samizdatové.⁸ Představovalo čas, v němž se protagonisté setkávají s komunistickou ideologií, která představuje naději do budoucna a prezentuje kladný protipól k traumatickým válečným událostem a fašistické ideologii. Proto šlo o velké téma zejména té části generace, která se dala plně do služeb poválečného budování socialistického státu a zde zdůrazňovala svou roli právě v tomto – komunistickou vládou ještě ne zcela zdiskreditovaném – období, plném mladického nadšení a práce pro celek. Únor 1948 je v těchto prózách zachycen jen letmo a neurčitě. Období padesátých let přináší pochybnosti a první pocity chybování a viny, vedoucí k postupné deziluzi a vystřízlivění – na rozdíl od tvorby oficiální, v které jsou padesátá léta, budování a proměna společnosti obdobím utužení víry v komunistické ideály a překonáním pochybností, ústícím ve spokojené prožívání normalizační současnosti.

Nejvýrazněji to vyjadřuje rozdíl v reflexi let 1953 a 1956: zatímco smrt Stalina a Gottwalda a zejména pak odhalení „kultu osobnosti“ na XX. sjezdu KSSS se v neoficiální tvorbě vyskytovaly jakožto zásadní „bod obratu“, zlom a počátek či potvrzení tušených nejistot, v tvorbě oficiální tyto události vůbec reflektovány nebyly.

Budovali, nebo chybovali?

Soustředme se však nyní na vlastní téma této stati, na léta padesátá a jejich reflexi v normalizačních prózách. Sousloví „padesátá léta“ zde – v souladu s označením užívaným již od přelomu padesátých a šedesátých let – používáme pro vyjádření období jejich počátku, tedy let 1948–53. Představovala dobu, jejíž interpretace se musela vyrovnat s řadou rozporů a přiznáním problematických fakt a událostí.

8) *Černá hvězda* (KANTŮRKOVÁ /smz./, 1977, 1982), *Mrtvé rameno* (KAUTMAN 1977 /smz./, 1992), *Prolog k románu* (KAUTMAN 1979 /smz./, 1993), *Stojí, stojí šibenička* (KLÍMA 1976 /smz./), *Soudce z milosti* (KLÍMA 1986), *Z deníku kontrarevolucionáře aneb Životy od tanku k tanku* (KOHOUT 1997), *Život je jinde* (KUNDERA 1979), *Červené jahody* (PUTÍK 1975 /smz./), *Proměny mladého muže* (PUTÍK 1993).

Interpretace předválečných, válečných i únorových událostí často vycházela ze starších, ověřených a normalizačnímu režimu vyhovujících vzorců socialistickorealistickej literatury padesátých let, literární interpretaci tohoto období jako historické a zásadní etapy budování nové společnosti však bylo třeba nově vytvořit. Zároveň bylo nutné proplout úskalím srovnávání s „velkými“ romány druhé poloviny šedesátých let (nabízel se především Kunderův *Žert* /1967/ či Vaculíkova *Sekyra* /1966/), jež toto téma reflektovaly naprosto odlišným způsobem, než jaký nabízel *Poučení z krizového vývoje*.

Od konce padesátých let, kdy se spisovatelé začali vracet k období stalinismu v tzv. románech budovatelské deziluze, nabývala totiž tato reflexe pozvolna kritických rysů. V próze let šedesátých se pak snaha o zásadnější kritické přehodnocení této etapy a odvržení starších tematických, tvarových i ideových schémat projevila naplno a stala se základním námětem společenského románu.

Normalizační politické vedení, a tedy i oficiální umění, jež se pohybovalo v předem vymezených mantinelech souhlasu a podpory nového režimu, kritické dědictví let šedesátých odmítalo. Jeho potřebou i cílem bylo vytvořit a prosadit obraz doby, z jejíhož odkazu je možné těžit a hlásit se k ní. Padesátá léta proto bylo nutné přijmout v celé rozporuplnosti: jako jakousi „prověrku“ charakterů, jež se na povrchu může jevit tvrdě, až nepřátelsky, avšak vše, co se zde děje, se děje pro dobro budoucích generací – a přítomná doba je toho dokladem. Literární díla, která toto období reflektovala, proto často končila idylickým pohledem na současnost, srovnávala vymoženosti „dneška“ s nedostatky „včerejška“, případně dokládala, že současné problémy jsou jen drobnostmi oproti heroickým budovatelským bojům v padesátých letech. Obzvláště výrazně se toto srovnávání uplatnilo v prózách reflektujících kolektivizaci, na nichž bylo možno představit kompletní proměnu vesnice a ukázat ji jako sociálně nivelizovaný, přátelský a blahobytný prostor, kontrastní k chudému, sociálně neprostupnému venkovu sedláků a podruhů třicátých a čtyřicátých let.

Autoři si však byli vědomi i faktu, že reflexe tohoto období jakožto úspěšného a hrdinského problematizují dříve zveřejněná svědectví o masových nezákonnostech i vlastní zkušenosti obyvatelstva (a tedy potenciálních čtenářů). Problematickým faktem byl ostatně již sám životopis nejmocnějšího muže státu – generální tajemník strany a prezident Gustáv Husák byl v padesátých letech zatčen, ve vykonstruovaném procesu odsouzen k doživotí a až počátkem šedesátých let propuštěn a posléze rehabilitován.

Autoři sledovaných próz proto používali několik způsobů, jak takto komplikovanou situaci fabulačně a ideově řešit. Každý z těchto způsobů tematizoval

a zdůrazňoval poněkud odlišné události a hodnoty, vybíral si konkrétní typy postav a soustředil se na určité druhy problematických faktů a událostí (kolektivizace, represe, čistky, nepromyšlené „budování“, dogmatismus, ale i následné rehabilitace apod.).

První typ próz vycházel z tradičnějšího modelu budovatelské literatury. Hlavní hrdina byl příslušníkem dělnické třídy, k jeho základním charakteristikám patřila tvrdohlavost, ráznost, rozhodnost a nadšení, s nimiž se bil za své přesvědčení, prosazoval komunistické ideály a budoval socialismus přes všechny překážky i skepsi okolí. Jakékoliv pochybení bylo buď věcí nedorozumění, anebo činem záporné postavy, jejíž odhalení znamenalo automatickou nápravu a šťastný konec. Typický byl dobrodružnější syžet a nepřiliš propracovaná psychologie postav.

Druhý typ próz zpravidla refleктоval intelektuální klima šedesátých let a zvláště roku 1968, k němuž padesátá léta tvořila zásadní paralelu.⁹ Tak jako byli tito protagonisté, nejčastěji umělci, spisovatelé a celkově humanitní inteligence, „poblouznění“ kultem osobnosti kdysi, tak škodlivě a přehnaně reagují i nyní, v období pražského jara. Tyto postavy, často klíčové, byly charakterizovány jako fanatici, kteří svými ukvapenými zásahy málem zdiskreditovali již tak složité budování socialismu. Obrodný proces pak jen představoval definitivní fázi jejich rozchodu se socialismem. Představa jednoznačně hrdinské etapy národních dějin tak byla sice poněkud narušena disharmonickými prvky, nicméně díky nim mohla být pochybení, v jazyce těchto próz nejčastěji označovaná jako „přehmaty“, interpretována jako chyba režimu nepřátelských jedinců, zprvu důmyslně „maskovaných“ dobovou budovatelskou rétorikou, a nikoli jako chyba systémová.

Vzhledem k tématu roku 1968 se tento typ próz nejčastěji stával prostředkem útočné propagandy. Snažil se zdiskreditovat velkou část reformních komunistů, jejichž mládí a zvláště vstup do oblasti kultury a umění i první úspěchy byly spojeny s aktivním angažmá právě v období počátku padesátých let. Za zásadní negativní vlastnost totiž byla považovaná právě jejich přízřebivost aktuálnímu politickému kurzu a „dobové módě“. Vypočítavci, kteří v mládí manipulovali s národem prostřednictvím naivního či předstíraného budovatelského nadšení (symbolem jejich činnosti se stalo „zpívání častušek“), pak chtěli pod praporem „obrodného procesu“ manipulovat s národem i o dvacet let později.

9) Podrobnější zpracování reflexe roku 1968 v normalizačních prázách autorka podala ve své starší studii Poučena z krizového vývoje. Obraz „pražského jara“ v „normalizační“ próze (ŠPORKOVÁ 2005: 309–333).

Nejoblíbenější postavou, která toto všechno ztělesňovala a již bylo v sedmdesátých a osmdesátých letech potřeba představit jako zvláště zavrženíhodnou, byl protagonist, nápadně se podobající Pavlu Kohoutovi: mladý fanatický dramatik a básník, který se stal posléze jedním z hlavních představitelů pražského jara (PLUDEK 1974, PECHÁČEK 1981, PROCHÁZKA 1978 ad.). Výsměch dřívějšímu „jásání“ v padesátých letech tak znamenal i výsměch reformnímu hnutí: „Najednou viděl jurodivého básníka, který tehdy hanobil imperialistické brouky: mandelinku bramborovou, viděl dramatika, který tehdy v modré košili zpíval z ramp častušky tankistům, viděl učitele-šéfredaktora, který se tehdy zamýšlel vážně v úvodnicích svého listu nad tím, že v nové společnosti už nebude existovat zlo“ (NESVADBA 1978: 118).

V některých prózách se oba sledované způsoby reflexe padesátých let prolínaly. Nejznámějším příkladem mohou být „zemanovské“ příběhy Jiřího Procházky (PROCHÁZKA 1978, 1983). Na jedné straně stojí heroičtí představitelé SNB, kteří o svých činech nepochybují, vědí, za co bojují a co je jejich ideálem a co je tedy dobré pro celou společnost. Jejich protivníky jsou nejprve „záškodníci“, nepřátelští agenti, nacističtí kolaboranti a příslušníci poražených vrstev, později pak právě tzv. „kulturní fronta“, jejíž nestálost, faleš, hysterie a zdůrazňované „intelektuáliství“ je pro hlavní hrdiny, a potažmo pro celý národ, nebezpečnější než dřívější srozumitelné a jasně vymezené zlo.

Snaha o věrohodnost, a tedy i čtenářskou atraktivitu, přivedla autory k tomu, že u svých postav „čestně“ připouštěli určitá dobová pochybení a zároveň skrze ně nabízeli určitou nápravu. Jejich hrdinové proto vysvětlovali důvody svých rozhodnutí, minimalizovali negativní následky a dopady na jednotlivce, poukazovali na přílišné zjednodušování dobových rozporů, zamlčování tehdejších úspěchů, záměrné „očerňování“ a pomluvy („[...] většina mladších znala padesátá léta jen z doslechu, a často pokřiveného, protože historie je tu k tomu, aby se deformovala, tak či onak, aby se drobila v legendy a legendičky, aby se mávalo černými Petry, protože to je zpravidla vítanější než pravda“ /HOUBA 1985: 59/). Typickým řešením byl závěr, že „zveličené“ omyly vlastně nakonec nikomu neublížily.

Odhalené „přehmaty“, křivdy a nespravedlivé represe byly vnímány jako chyby jednotlivce, jenž se svou pýchou, prospěchářstvím, nepochopením komunistické myšlenky či jen neschopností dostává na pozici vnitřního nepřítele. Petr Pavlík takto například ve své próze *Řeka* vykresluje místního samovládce Kryšpína, tajemníka, který nadšeně agituje, jehož minulost je však příznačně zakažená kšeftováním s Němci za války i dřívější „živností“ cestovního obchodníka:

„Ujal se změn v tomhle údolí, ale i když na ně nebyl zdaleka sám, jeho úvodní energie, se kterou všechno začínal, mohla zavést důvěřivé lidi moc lehce úplně jinam. Chlapi ze vsi si pletli jeho posedlost s tím, co se prý chtělo shora. Vždycky je Kryšpín přesvědčil: mějte rozum, to není z mý hlavy! Taková je zásada dneška! [...] ale co kdo přidá navíc, není zase tak zanedbatelné, aby z toho nemohla vzniknout nenapravitelná škoda“ (PAVLÍK 1982: 89). Nepřímá charakteristika Kryšpína skrze popis jeho chování byla ještě potvrzena přímým a zcela explicitním dodatkem: „S falešnou vírou se chopil moci nad údolím a pak tu moc zneužil!“ (IBID.: 146). Tyto přístupy umožňovaly identifikovat původce „deformací“ a dát jim konkrétní podobu, většinou přísného funkcionáře, který svým fanatismem zakrývá vlastní neschopnost, strach či problematickou minulost.

V normalizačních společensko-historických prózách se však tematizovaly i takové skutečnosti, jejichž existenci nebylo možné vysvětlit pouze poukazem na chybu jednotlivce, neboť byly součástí fungování systému: patřilo k nim kádrování, vylučování ze škol a propouštění ze zaměstnání z politických důvodů, stigmata v podobě špatného třídního původu hrdiny či věznění z politických důvodů. Pokud byla tato fakta reflektována, tak ovšem vždy v jakési „změkčené“ verzi, tedy s menšími komplikacemi, než jaké obvykle doprovázely reálné zásahy.

Často byly tyto skutečnosti zpochybněny a relativizovány. Proto například Karel Houba v románu *Záznam jednoho všedního dne* vysvětluje dobové studentské prověrky jako ojedinělé záležitosti, motivované navíc jinak než politicky („Nevěřím, že by se vyhazovalo jen pro nějaký třídní původ, Vojto. U nás na medicíně to byl především nedostatečný prospěch“ /HOUBA 1985: 41/). Kdyby přece jen vznikly pochybnosti, hrdina opět svaluje vinu na příliš horlivého jedinice a prověrky dále bagatelizuje („Tohle všechno záleží na tom, jaký kde byl akční výbor a jaká kde teď pracuje prověřková komise. U nás těch potrefených tolik nebylo, a abych pravdu řekl, moc povyku s prověrkami taky ne“ /IBID.: 40/).

Přiznání omylů a chyb a jejich vysvětlení, ale i celková snaha o vytvoření přesvědčivějšího díla o „vítězství socialismu v lidech“ ovšem předpokládaly nutnost reflektovat historické události nejen z perspektivy „vítězů“, ale i z pozice těch, kteří se v padesátých letech zdáli být poraženými a pro něž nastolení nového režimu zprvu neznamenalo naplnění životních snů a přání. Dobové požadavky na zobrazení těchto témat ovšem nedovolovaly pesimistické či tragické vyznění díla; ztráta ideálů či pocity zklamání a nedůvěry musely být u kladných postav postupně překonány. Proto bylo nutné konstruovat vyprávění tak, aby bylo zřejmé, že nepřízeň nového zřízení byla jen dočasná, anebo zdánlivá. Po překo-

nání všech překážek totiž hrdinové konečně vstupují na cestu, která je dovede „do správného tábora“, aniž by propadli rezignaci a pasivitě, anebo naopak nezdravému fanatismu a konjunkturalismu, jak se to stalo mnohým z těch, kteří měli cestu zpočátku jasnou a bezproblémovou. Padesátá léta tak v tomto pojetí představovala etapu, jež byla – právě kvůli zdolávání překážek a problémů – nezbytně nutná k nalezení správné orientace v současnosti, vedla k jakémusi „zocelení“ hrdiny v prožitých nesnázích, a tím i paradoxně k upevnění jeho věrnosti režimu.

V takovémto syžetovém vzorci, reflektujícím dobu z pozice hrdinů novým režimem postižených, nejčastěji postav se „špatným“ třídním a rodinným původem, protagonisté normalizačních próz nevolí jednoduchou cestu útěku, tedy emigrace (ta je vyhrazena jednoznačným nepřátelům socialismu a primitivním obdivovatelům „západního pozlátka“), ohrožuje je však rezignace, skepse, zatrpknutí a odvrácení se od nové společnosti. Proto bylo potřeba jejich osud vysvětlit, zmírnit dopady poukázáním na okolnosti, které restriktci provázely, a zároveň ukázat cestu, která je dovede ke spokojenému životu v socialistické vlasti.

Příkladem může být postava Kamila Herolda z Pluhařova románu *V šest večer v Astorii* (PLUHAŘ 1982), studenta z buržoazní rodiny, který byl vyloučen z vysoké školy pro svůj třídní původ (významnou roli v jeho postihu ovšem sehrála také osobní msta spolužáka). Po mnoha ústrcích a odmítnutích však dostává novou šanci a z boje vychází lidsky vyzrálější a silnější než ostatní, kteří takovou zkouškou nemuseli projít.

K zásadnímu duševnímu dozrání hrdiny dochází také v rozsáhlé románové kronice Františka Podlahy *Křižovatky*, kde statkář Hájek dlouhá léta vzdoroval kolektivizaci: „Napřed jsem musel, pak mohl a teď už si na tom všem pochutnávám. Pravda, prošel jsem trnitou, křížovou cestou. Ale došel jsem k tomu, že naše budova je nová, s pevnými základy, i když nějaký ten kohoutek nebo záclona ještě chybí“ (PODLAHA 1976: 836). Jednoduše a přímočaře se k novému režimu staví Roman, syn z buržoazní rodiny z Klenova románu *Čekání*, který si pochvaluje zabavení majetku i dobovou kulturní politiku: „Ale za co vás chválím, to je, že jste mě a bráchu zbavili toho krámu [...] my jsme teď svobodní jako ptáci [...] zkrátka, děláte voloviny, ale žít se s vámi dá [...] A s tím Jiráskem to Gottwald vymyslel báječně“ (KLEN 1980: 256).

Navenek komplikovanější cesta do protagonistovy duše, snaha o postižení generačního pocitu a nelehkého duševního přerodu, ale i prostá argumentace vycházející z teze, že všechno špatné je k něčemu dobré, je charakteristická pro

několik (motivicky, syžetově i výběrem postav takřka identických) románů Karla Houby. V próze *Protokol* (HOUBA 1978) je hrdinův nucený odchod ze zaměstnání vysvětlen tím, že podnik stejně čekala likvidace a jeho propuštění bylo motivováno spíše nechutí vedení postarat se o své zaměstnance. Protagonistova manželka, která je kvůli svému původu vyloučena ze studií, si najde dobré zaměstnání a nakonec profesním i osobním životem prochází spokojeně a bez pocitů křivdy.

Houbovy prózy představují ten typ angažovaných děl, pro něž je charakteristická „smiřovací“ taktika: syžetový vzorec, v němž hrdina maloburžoazního původu, ovšem se silným sociálním cítěním, postupně dozrává a na své životní cestě poznává a odhaluje oportunisty, kteří společné ideji škodí svým fanatismem, neupřímností a přehnanými ambicemi. Častým prvkem tu jsou úvahové pasáže, v nichž se vypravěč snaží postihnout a smířit onen zásadní protimluv éry „dogmatismu“: jak přiznat, že došlo k nespravedlivým zásahům do lidských životů (včetně jeho vlastního), ale přitom se k této době hlásit a brát ji jako vzor.

V próze *Záznam jednoho všedního dne* (HOUBA 1985) tak Houba vše vysvětluje nedorozuměním, zmatky a komolením pojmů, v jiném románu (*Bílý kůň*) se spisovatel Viktor pozastavuje nad směřováním „velké politiky“ a životů obyčejných, budováním nadšených obyvatel země: „Proč se zmiňuji o naší minulosti? Protože kolem ní začínáme chodit po špičkách, začínáme se za ni stydět. Směšují se dvě věci, které k sobě nepatří. Politické omyly a budování naší země. Pro mě politika, jak jsem jí tenkrát po válce rozuměl, znamenala lepší život, život s jasnou perspektivou, jinak jsem politice nerozuměl. Za ty omyly ať zodpovídají politikové, ale kromě nich jsme tu byli my a dosud jsme, my, kteří byli očitými svědky, jak jim zpod rukou rostly stavby, a bylo nám jedno, jestli někdo byl komunista nebo bezpartijní. Chci tím říct, že my jsme tu minulost nejen žili, my ji taky dělali“ (HOUBA 1980: 215).

Z analýzy reflexe a hodnocení období padesátých let, ale i celku normalizační produkce obecně záměrně vyjímáme román „klasika“ socialistickorealistickej tvorby Jana Otčenáška *Pokoušení Katarína*, který vznikl od poloviny šedesátých let a vydán byl jako nedokončené, mnohokrát přepracovávané torzo v roce 1984. Vypravěčovy reflexe a vzpomínky tu často míří k nedávné české historii a zejména ke klíčovému období padesátých let. V rámci naší analýzy může být dokladem výjimečnosti tohoto románu nejen fakt, že v něm autor porušoval obvyklé stereotypy dotýkající se reflexe druhé světové války (zrada komunistického odbojáře, znásilnění hrdinky s největší pravděpodobností sovětskými vojáky), ale zejména vnímání počátku padesátých let, v nichž byl předním „dog-

matikem“, přezdívaným „rudý Savonarola“, vypravěčův bratr. Ten posléze pochopí svůj omyl a na rozdíl od smířlivého postoje vypravěče, který jde cestou ústupků a vítá pozdější uvolňování politické atmosféry, se své minulosti zcela vzdá a nekompromisně odsoudí ji i současnost šedesátých let.

Zásadním porušením dobových stereotypů tu je reflexe křivd (i když jen z pohledu jedné z postav) ne jako chyby jedince, ale jako zásadní a nenapravitelné chyby systému: „Prostě – dospěl jsem k názoru, že s myšlenkou, která může vzít takovouhle faleš, to nemůže být v pořádku, že už zřejmě implikuje to, co mě děsí [...] Tohle není socialismus, ani cesta k němu; a jestli je, tím hůř [...] Podlehli jsme optickému klamu [...] Byl to krásný sen, příliš krásný sen minulého století, teoreticky zdánlivě všechno klapalo, v praxi se z toho vyklubalo cosi přízračného, paskvil, mlýn na živé lidi a jejich mozky.“ Přestože navenek protagonista se svým bratrem nesouhlasí („Co když zase přeháníš – právě teď, když to vypadá, že se konečně věci obracejí k lepšímu – a nejen tady! Je to cítit ve vzduchu, vydechnutí, návrat k rozumu [...] Pokud jsem tě pochopil, znamená to, že už nevěříš ani v to základní, v samu myšlenku“ /OTČENÁŠEK 1984: 112/), je zřejmé, že protagonistovo „pokušení Katarina“, tedy život zbavený politických a společenských omezení, je důsledkem i těchto názorů a postojů.

Nejednoznačnost hodnocení poválečného vývoje Československa, kritika poměrů bez povinného odsudku či šalamounské argumentace ve prospěch normalizační současnosti vedla k rozporům i při tehdejších hodnocení díla. Obavu z porušení dobových norem svým způsobem potvrzovala kritika, která setrvala u zdůrazňování přínosu Jana Otčenáška socialistické literatuře, litovala jeho předčasné smrti, avšak příliš podrobně nekonkretizovala témata románu. Miloš Pohorský pak ve svém doslovu zmínil „jednostrannost“ a „skepticismus“ díla, ale případné výtky předem zmírnil citací z dopisu Rudolfa Kalčíka, vyjadřujícího se k Otčenáškovu rukopisu: „Je spisovatelem velkého vzepětí socialismu, na tom nikdo a nic nezmění a změnit by neměl. Cožpak by mělo pár vět z Pokušení Katarina destruovat celou tvorbu takového spisovatele?“ (POHORSKÝ 1984: 327)

Otčenáškův pokus vybočit z obvyklého způsobu reflexe padesátých let byl ve své době zcela ojedinělý a možný zřejmě jen proto, že autor patřil ke klasikům socialistického realismu, který se výrazněji neangažoval proti režimu ani v šedesátých, ani v sedmdesátých letech, ale i proto, že dílo zůstalo jen nedokončeným torzem, v němž není vše zcela dořečeno.

Všechna ostatní díla, která s mnohem menší dávkou literární zručnosti a odvahy refletovala padesátá léta ve výše popsaných modelech a schématech, pak

měla osud opačný: zatímco dobová kritika v nich viděla krok „správným směrem“, listopadový převrat umělecky „nepřežilo“ žádné z těchto děl a naprostá většina autorů upadla v zapomnění.

Konkrétní ideové vzorce a stereotypy znázorňující uplynulé historické události, jejichž jednu podobu jsme výše popsali, však nebývají součástí pouze angažovaných, totalitnímu režimu sloužících uměleckých děl. V určité míře (a skrytější podobě) se projevují v každé umělecké tvorbě, v níž mohou vyjadřovat nejen názory svého autora, ale i naladění společnosti v konkrétní historické fázi. Reflexe dějinných schémat tak, jak je přináší dobová literatura, je proto zajímavým dokladem národní sebereflexe a proměňujícího se stavu kolektivního vědomí a paměti a jako taková by neměla upadnout v zapomnění v žádné z etap národních dějin.

PRAMENY

DUB, Ota

1977 *Přísahám a slibuji* (Praha: Československý spisovatel)

FRAIS, Josef

1979 *Šibík 505* (Praha: Československý spisovatel)

HOUBA, Karel

1976 *Postel s nebesy* (Praha: Melantrich)

1978 *Protokol* (Praha: Melantrich)

1980 *Bílý kůň* (Praha: Československý spisovatel)

1985 *Záznam jednoho všedního dne* (Praha: Československý spisovatel)

HRABAL, Karel

1982 *Zádrhel* (Praha: Práce)

KANTŮRKOVÁ, Eva

1977 *Černá hvězda* (samizdat)

1982 *Černá hvězda* (Kolín nad Rýnem: Index)

KAUTMAN, František

1977 *Mrtvé rameno* (samizdat)

1992 *Mrtvé rameno* (Praha: Primus)

1979 *Prolog k románu* (samizdat)

1993 *Prolog k románu* (Praha: Primus)

KLEN, Petr

1980 *Čekání* (Ostrava: Profil)

KLÍMA, Ivan

1976 *Stojí, stojí šibenička* (samizdat)1986 *Soudce z milosti* (Londýn: Rozmluvy)

KOHOUT, Pavel

1997 *Z deníku kontrarevolucionáře aneb Životy od tanku k tanku* (Praha: Mladá fronta)

KOLÁROVÁ, Jaromíra

1974 *Můj chlapec a já* (Praha: Československý spisovatel)

KOSTRHUN, Jan

1974 *Černé ovce* (Praha: Československý spisovatel)

KOVANDA, Zbyněk

1975 *Palec na spoušti* (Plzeň: Západočeské nakladatelství)

KŘÍŽ, Ivan

1984 *Hostina* (Praha: Československý spisovatel)

KUNDERA, Milan

1979 *Život je jinde* (Toronto: Sixty-Eight Publishers)

MATĚJKA, Jaroslav

1973 *Náš dědek Josef* (Praha: Československý spisovatel)

MISAŘ, Karel

1977 *Periférie* (Praha: Československý spisovatel)

MORAVCOVÁ, Jana

1975 *Měsíc krásného zešilení* (Praha: Československý spisovatel)

NAVRÁTIL, Jiří

1983 *Kamilův život po matčině smrti* (Praha: Mladá fronta)

NESVADBA, Josef

1978 *Tajná zpráva z Prahy* (Praha: Československý spisovatel)

NOHEJL, Bohumil

1973 *Velká voda* (Plzeň: Západočeské nakladatelství)1979 *Hříšný Václav* (Praha: Československý spisovatel)

OTČENÁŠEK, Jan

1955 *Občan Brych* (Praha: Československý spisovatel)1984 *Pokušení Katarina* (Praha: Československý spisovatel)

PAVLÍK, Petr

1976 *Šumavský deník* (České Budějovice: Růže)

1982 *Řeka* (Praha: Československý spisovatel)

PAZOUREK, Vladimír

1972 *Neklidné brázdy* (Praha: Československý spisovatel)

PECHÁČEK, Ladislav

1981 *Červená rozeta* (Praha: Melantrich)

PLUDEK, Alexej

1974 *Vabank* (Praha: Československý spisovatel)

PLUHAŘ, Zdeněk

1985 *Opona bez potlesku* (Praha: Československý spisovatel)

1982 *V šest večer v Astorii* (Praha: Československý spisovatel)

PODLAHA, František

1976 *Křižovatky* (České Budějovice: Růže)

1972 *Rozcestí* (České Budějovice: Růže)

PROCHÁZKA, Jiří

1978 *Hrdelní pře* (Praha: Československý spisovatel)

1983 *Lišky mění srst* (Plzeň: Západočeské nakladatelství)

PUTÍK, Jaroslav

1975 *Červené jahody* (samizdat)

1993 *Proměny mladého muže* (Praha: Československý spisovatel)

POUČENÍ

1971 *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Rezoluce o aktuálních otázkách jednoty strany schválená na plenárním zasedání ÚV KSČ v prosinci 1970* (Praha: Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ)

SKORUNKA, František

1976 *Údolí věčných návratů* (České Budějovice: Růže)

STAVINOHA, František

1979 *Komu patří čas* (Praha: Československý spisovatel)

Dále též korpus dalších 40 normalizačních próz s tématem nedávné minulosti, které nejsou ve studii explicitně jmenovány.

LITERATURA

BÍLEK, Petr A. (ed.)

2007 *Major Zeman a James Bond* (Příbram, Litomyšl: Pistorius & Olšanská, Paseka)

BÍLEK, Petr A.

2008 „Pražské jaro v literatuře. Velký spektakl a mirákl“, *Hospodářské noviny* 52, 24. 7., mimořádná příloha Československo v roce '68, č. 4, s. 2–3

BÍLEK, Petr A. – ČINÁTLOVÁ, Blanka (edd.)

2010 *Tesilová kavalérie. Popkulturní obrazy normalizace* (Příbram: Pistorius & Olšanská)

ČINÁTL, Kamil

2009 „Televizní realita normalizace a její ideologický kód. Obrazy zla v normalizačních seriálech a ve filmu“, in *Film a dějiny 2. Adolf Hitler a ti druzí – filmové obrazy zla*, ed. Petr Kopal (Praha: Ústav pro studium totalitních režimů – Casablanca), s. 241–271

DOKOUPIL, Blahoslav

1982 „K vývojovým proměnám prózy s tematikou Února“, *Česká literatura* 30, č. 2, s. 148–162

DOLEŽEL, Lubomír

2008 *Fikce a historie v období postmoderny* (Praha: Academia)

FIALOVÁ, Alena

2005 „Poučena z krizového vývoje. Obraz ‚pražského jara‘ v ‚normalizační‘ próze“, *Soudobé dějiny* 12, č. 2, s. 309–333 (pod jménem Alena Šporková)2007 „Se sekerou na to nešli, to ne, spíš se švindlem. Inteligence v normalizačních obrazech poválečných dějin“, in *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Studia Moravica V*, eds. Erik Gilk, Lukáš Foldyna (Olomouc: Univerzita Palackého), s. 161–1652008 „Někde se stala chyba. Komunismus jako omyl v samizdatové tvorbě autorů 70. let“, in *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Studia Moravica VI*, eds. Erik Gilk, Lukáš Neumann (Olomouc: Univerzita Palackého), s. 207–2112011 „Nenaplněný příslib. Hodnotící strategie české normalizační kritiky“, *Slovenská literatúra* 58, č. 5, s. 442–448

HÁJEK, Igor

2007 „Vláda průměru. Česká oficiální literatura v 70. letech 20. století“, in *Prokletá i požehnaná. Eseje o české literatuře* (Praha: Dokořán), s. 46–62

JANOUŠEK, Pavel (a kol.)

2008 *Dějiny české literatury IV, 1945–1989* (Praha: Academia)

JUNGMANN, Milan

1988 *Cesty a rozcestí. Kritické stati z let 1982–1987* (Londýn: Rozmluvy)

KOPEČEK, Michal

2001 „Ve službách dějin, ve jménu národa. Historie jako součást legitimizace komunistických režimů ve střední Evropě v letech 1948–1950“, *Soudobé dějiny* 8, č. 1, s. 23–43

KUPCOVÁ, Helena (ed.)

2009 *Pražské jaro 1968. Literatura – Film – Média. Materiály z mezinárodní konference pořádané Literární akademii za spolupráce s Městskou knihovnou Praha 20.–22. května 2008* (Praha: Literární akademie)

LE GOFF, Jacques

2007 *Paměť a dějiny* (Praha: Argo)

MATONOHA, Jan (ed.)

2002 *Život je jinde...? Česká literatura, kultura a společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století...* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR)

MACHALA, Lubomír

2000 „Normalizační společenský a společensko-historický román“, in *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Studia bohemica VIII* (Olomouc: Univerzita Palackého), s. 95–104

POLITIKA PAMĚTI. ANTOLOGIE FRANCOUZSKÝCH SPOLEČENSKÝCH VĚD

1998 (Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách)

ŠÁMAL, Petr

2006 „Literární kritika za časů normalizace“, in *Literární archiv. Česká literární kritika 20. století*, č. 37, s. 149–184

VAŠÍČEK, Zdeněk – MAYER, Françoise

2008 *Minulost a současnost, paměť a dějiny* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury)

SLOVNÍK ČESKÉ LITERATURY PO ROCE 1945

[online]. Dostupné na: <http://www.slovníkeskeliteratury.cz/>